

КОНКУРЕНТНА ПОЛІТИКА ТА КОНКУРЕНТНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Постановка проблеми. сучасний ринок – це переважно ринок недосконалої конкуренції, основну масу підприємств якого складають різні модифікації монополістичних конкурентів і олігополій, які нерідко поєднують у собі риси обох структур. На конкурентоспроможність підприємства останнім часом впливає дуже широке коло чинників, як матеріальних, так і нематеріальних. У зв'язку з цим конкурентна боротьба набуває нових рис і стає особливо гострою.

Питання конкуренції та шляхи підвищення конкурентоспроможності є особливо актуальними для України. У період переходу до ринкової системи господарювання були допущені грубі помилки, які призвели до тривалого спаду економіки. Так, дотепер спостерігається структурна деградація промисловості, що виражається в трансформації у бік первинних, менш складних, у технологічному відношенні виробництв, що посилює як залежність від світової економіки, так і подальше ослаблення науково-технічного потенціалу країни. Помилкою, яка посилила промисловий спад, було також сприяння гіпертрофованому розвитку посередництва. Воно звело нанівець єдину конкурентну перевагу вітчизняної продукції – низькі ціни, у тому числі на сировину й робочу силу.

Досягти підвищення конкурентоспроможності не можна без кардинальної зміни системи управління на рівні окремого підприємства, галузі, регіону, усієї національної економіки. Для цього необхідна політична воля до відродження держави й послідовне продовження соціально-економічних перетворень, які призведуть зрештою до сучасної високоєфективної соціально орієнтованої ринкової економіки.

Саме тому актуальним є вирішення питання про вибір шляхів розвитку України в післякризовий період, про подолання економічного спаду і виведення країни на новий рівень розвитку. Це зумовлює необхідність модернізації конкурентної політики держави та удосконалення конкурентного законодавства. Адже державна конкурентна політика, покликана сприяти розвитку і підтримці конкурентних відносин, служить необхідною умовою ефективного впливу ринкових механізмів на забезпечення сталого економічного зростання.

Огляд останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі широко досліджуються теоретичні питання формування і практичного застосування різних заходів, спрямованих на підтримку конкуренції, регулювання монополістичної діяльності, включаючи її співвідношення з промисловою політикою і значення для підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Аналіз публікацій за останні роки показав, що спостерігаються позитивні зрушення у сфері дослідження проблем, пов'язаних із розвитком конкурентних відносин та їх регулювання в умовах ринкової економіки України. Про це, зокрема, свідчать роботи, в яких відображені окремі аспекти реалізації конкурентної політики в Україні, таких авторів як: Г. Андрощук, С. Аптекар, З. Борисенко, Ю. Бажал, В. Базилевич, В. Гейць, А. Гриценко, Л. Дідківська, О. Жамойда, Б. Кваснюк, О. Кужель, В. Лагутін, О. Нестеренко, В. Черняк та інших. При цьому теоретико-методологічні питання все ще залишаються недостатньо дослідженими. Оскільки конкуренція є основою функціонування ринкового механізму, стимулює процеси підвищення конкурентоспроможності, виробництво та інноваційні процеси, то особливої актуальності набувають питання, пов'язані з її розвитком та підтримкою.

Домінуюча роль у створенні сприятливого середовища для реалізації потенційних можливостей конкуренції належить державі, що зумовлює необхідність створення науково обґрунтованої та ефективно конкурентної політики. З огляду на це, **метою даної**

статті є науково-теоретичне обґрунтування сутності конкурентної політики держави та дослідження еволюції законодавчих вимог щодо регулювання конкуренції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасна економічна наука характеризується дискусією щодо актуальності різних концепцій конкуренції і демонструє різні підходи. На нашу думку, конструктивним є підхід, який передбачає використання можливостей теоретичних підходів різних економічних шкіл, а також розглядає конкуренцію, як конкретно історичне явище розвитку ринкових відносин, спирається на аналіз реальних процесів. Це створює основу для розкриття як сутності змісту означеної категорії, так і форм її прояву та вироблення сучасних методологічних засад регулювання конкурентного процесу.

Ринкова економіка, як відомо, являє собою складний організм, що складається з величезної кількості різноманітних виробничих, комерційних, фінансових та інформаційних структур, які взаємодіють на тлі розгалуженої системи правових норм бізнесу, і поєднуються єдиним поняттям – ринок. Досягнення ринку, у першу чергу, пов'язані з таким важливим суспільним інститутом як конкуренція, а її захист є одним із найважливіших завдань держави. Проводячи конкурентну політику, держава має на меті створення конкурентних відносин на внутрішніх і міжнародних ринках, удосконалення правил конкуренції, її інституційного забезпечення.

На сьогодні в теорії державного управління, не існує загальновизнаних підходів до тлумачення терміну конкурентна політика, а відповідно й формування механізмів державного, управління національним конкурентним середовищем. Основою для досліджень у цьому контексті можна вважати роботи А. Сміта, в частині визначення принципу порівняльних переваг; пропозиції Р. Соллоу, в частині відведення визначальної ролі у економічному розвитку країни новітнім технологіям; напрацювання М. Портера, в частині кластерної теорії розвитку.

На рис. 1 відображено місце конкурентної політики серед інших напрямів державної політики, де видно, що між напрямками державної політики існують певні протиріччя, які впливають на рівень життя громадян.

Так, надання урядом переваги окремим сферам державної діяльності неминує призводити до занепаду в інших. Результати аналізу свідчать, що існує коло проблем, вирішення яких завжди буде знаходитися поза компетенцією окремого напрямку державної політики.

Щодо конкурентної політики української держави, то базовими концептуальними положеннями є: розгляд регулювання конкурентного процесу як окремого, а також розгляд його як напрямку в системі управління розвитком національної економіки, забезпечення системного підходу до регулювання на основі виваженого впливу на розвиток всіх складових конкурентного середовища, врахування інтересів усіх учасників ринку, узгодження цілей та засобів конкурентної політики. Це можливо на основі розроблення загальної концепції, базових принципів побудови економічної моделі розвитку країни, збалансованості різних видів політики та чинників внутрішнього та зовнішнього характеру, а також визначення чітких стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни.

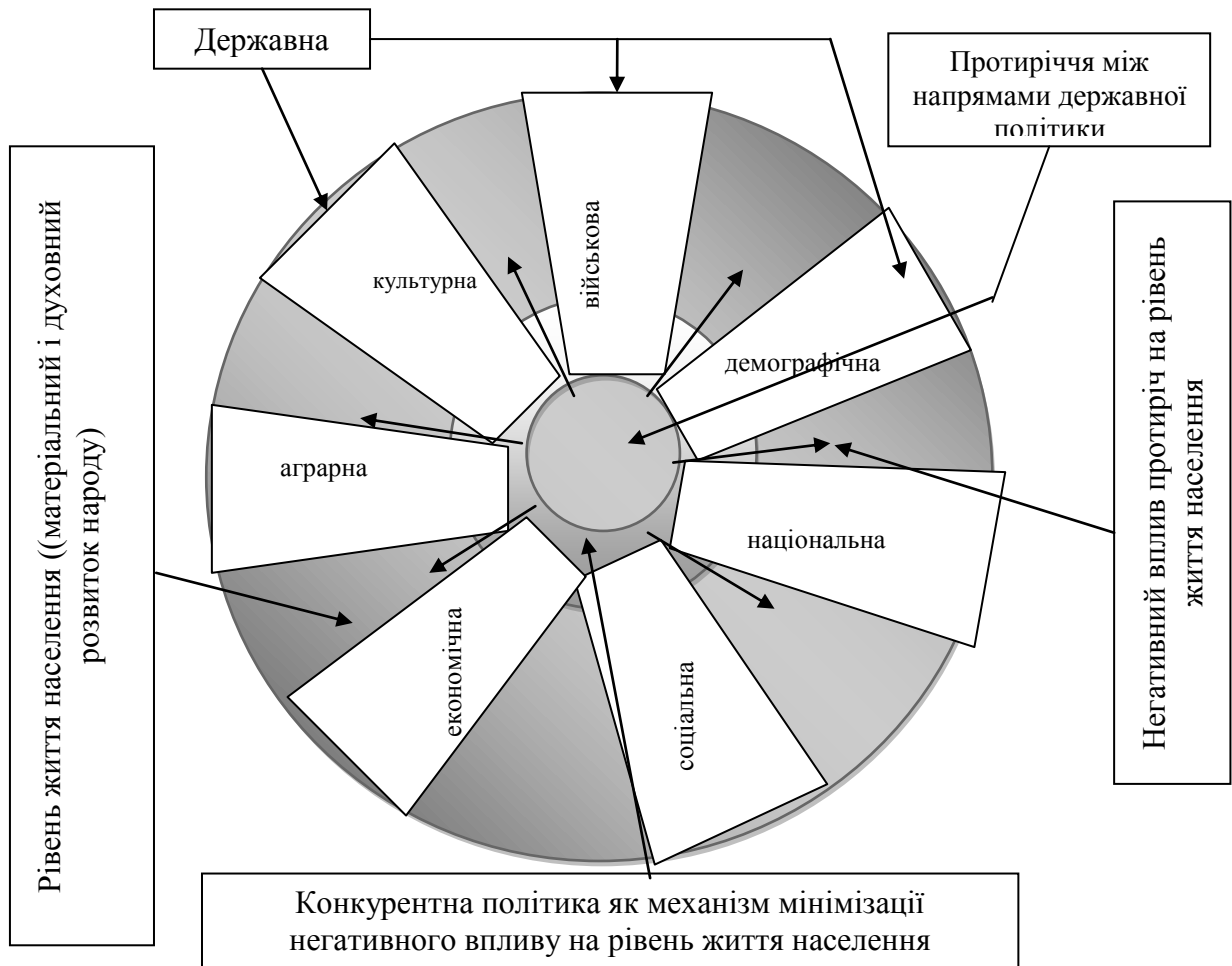

Рис. 1. Місце конкурентної політики серед інших напрямів державної політики [1]

Стратегічною метою реформування України є створення соціально орієнтованої ринкової економіки. Основним базовим положенням у цій моделі є захист інтересів споживача. Це зумовлює зміну цільових пріоритетів діяльності держави – захист інтересів і законних прав громадян-споживачів.

Проте вирішити це завдання, забезпечити гідний рівень життя населення в цілому можливо тільки на основі розвитку вітчизняного конкурентоспроможного виробництва. Проблема конкурентоспроможності товарів, підприємств і національної економіки в цілому на сьогоднішній день є головною вимогою. Для цього державна політика країни має передбачити створення умов для реалізації національних конкурентних переваг і мотивацію для підвищення конкурентоспроможності всіх учасників ринкового процесу, а також забезпечити захист інтересів споживача і найкраще задоволення його потреб. Тому метою регулювання конкурентних відносин в сучасних умовах є формування та захист можливостей внутрішнього конкурентного середовища, спрямованого на найбільш повне задоволення потреб населення. Незважаючи на всі переваги конкуренції для суспільства в цілому, окремі компанії, що працюють на ринку, не прагнуть до неї навмисно, особливо ті, які мають будь-які (об'єктивні чи суб'єктивні) переваги над іншими гравцями. Таким чином, конкурентна ситуація характеризується нестабільністю і нерідко трансформується в домінування компаній, що зумовлено безліччю причин, у тому числі таких, які відображають інтереси лише однієї зі сторін-учасниць ринкової взаємодії (виробника, споживача або держави). Тому завдання держави полягає не просто у створенні умов для самого існування конкуренції, а у забезпеченні якості конкурентних відносин, підтримці нормальної роботи механізму конкуренції, протидії монополістичній практиці та

недобросовісній конкуренції. Адже, як відомо, недобросовісна конкуренція здатна завдати суспільству не менший збиток, ніж монополізм.

Саме тому з перших років незалежності підтримка і захист добросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності в Україні віднесено до пріоритетних напрямів державної політики. Після проведення приватизації та демонополізації кардинально змінилася структура економіки. Позитивні результати конкуренції виявляються в багатьох сферах: достатньо порівняти асортимент товарів і послуг, а також культуру обслуговування зараз і в недалекому минулому. Аж ніяк не випадково, що найбільш швидко розвиваються галузі, де рівень конкуренції особливо високий, – роздрібна торгівля, харчова, деревообробна промисловість, а також металургія, велика частина якої реалізується на висококонкурентних зовнішніх ринках [2].

Однак, чимало товарних ринків залишаються монополізованими, на багатьох – не забезпечені рівні умови діяльності для всіх суб'єктів господарювання. Недостатній розвиток та спотворення конкурентних відносин є серйозною перешкодою для економічного зростання, що ускладнює завдання перед конкурентною політикою як системою організаційно-правових заходів, спрямованих на сприяння розвитку конкуренції та обмеження монополізму [2].

На початку 90-х років ХХ ст. головний акцент у вітчизняній антимонопольній політиці ставився на подоланні й обмеженні монополізму, що було пов'язано з пануванням у тогочасній українській економіці монополій як спадщини колишнього соціалістичного господарства. Економічна політика держави в той період закономірно набула форми антимонопольної політики.

Після проведення радикальних реформ, приватизації й демонополізації ситуація у сфері конкурентних відносин в Україні кардинально змінилася. У нових соціально-економічних умовах корінною проблемою антимонопольної політики стало не просто усунення монополізму, а створення ефективного конкурентного середовища, здатного забезпечити постійне економічне зростання й стабільне підвищення життєвого рівня народу. Акцент у здійсненні антимонопольної політики на початку ХХІ ст. переноситься з подолання й обмеження монополізму на захист економічної конкуренції. Основним змістом сучасного етапу антимонопольної політики є захист вже створеного конкурентного середовища, підвищення ефективності функціонування існуючих конкурентних відносин.

Це призвело до трансформації антимонопольної політики держави в конкурентну політику, а антимонопольного законодавства – у конкурентне законодавство. Антимонопольна політика, яку проводить держава, більшою мірою спрямована на контроль за діяльністю монополій, попередження виникнення нових монополітичних утворень, усунення умов їх появи й збереження.

Варто зазначити, що формування національної системи антимонопольного (конкурентного) законодавства в Україні пройшло ряд етапів, пов'язаних з прийняттям найважливіших нормативних документів [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12]:

- Закон України «Про обмеження монополізму й недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» (18.02.1992 р.);
- Закон України «Про Антимонопольний комітет України» (26.11.1993 р.);
- Постанова Верховної Ради України «Про Державну програму демонополізації економіки й розвитку конкуренції» (21.12.1993 р.);
- Указ Президента України від 21.03.1995 р. «Про створення Міжвідомчої комісії з питань демонополізації економіки» (існувала до 2001 р.);
- Конституція України;
- Указ Президента України від 26.02.1999 р. № 219/99. «Про Основні напрями конкурентної політики на 1999–2000 роки та заходи щодо їх реалізації»
- Указ Президента України від 19.11.2001 р. № 1097/2001. "Про Основні напрями конкурентної політики на 2002–2004 рр.»;

- Закон України «Про природні монополії» (20.04.2000 р.);
- Закон України «Про захист економічної конкуренції» (11.01.2001 р.);
- Господарський кодекс України (16.01.2003 р.).

Так, перший в Україні спеціальний антимонопольний Закон «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» був прийнятий 18.02.1992 р. Він визначив правові основи обмеження і попередження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності та здійснення державного контролю за дотриманням норм антимонопольного законодавства [3].

26 листопада 1993 прийнятий Закон України «Про Антимонопольний комітет України», який чітко визначив статус, структуру, повноваження та основні принципи роботи Комітету [4].

Державна програма демонополізації економіки і розвитку конкуренції стала одним з найважливіших нормативних документів, що забезпечили правову основу реформування нашої економіки. Прийняття Програми сприяло тому, що процес демонополізації став керованим державою способом впливу на економічні відносини [53].

Величезне значення мало закріплення норм, що захищають конкуренцію, у Конституції України. У статті 42 Конституції зазначено: «Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополієм становом на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом» [7].

До кінця 90-х років із зміною ситуації в економіці і пріоритетів державної політики виникла необхідність удосконалення законодавства. Так, 1 січня 2001 року був прийнятий Закон України «Про захист економічної конкуренції». Він врахував як досвід роботи Антимонопольного комітету, так і досягнення світової економічної та правової думки в сфері конкурентного законодавства. Закон створює принципово нові механізми захисту конкуренції, істотно підсилює відповідальність за порушення. Цей закон став гідним правовим і політичним підсумком діяльності Антимонопольного Комітету в 90-і роки [11].

Таким чином, у результаті прийнятих законів, антимонопольне законодавство трансформувалося в законодавство про захист економічної конкуренції. Сьогодні антимонопольне законодавство в Україні визначає правові основи обмеження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності та здійснення державного контролю за його дотриманням. З огляду на це, державне регулювання конкурентних відносин в Україні полягає в дотриманні оптимального поєднання монополію-регулюючих та конкурентних сил на тих чи інших ринках. Засобами державного впливу є законодавство про правила створення, функціонування й припинення діяльності підприємств і регулярний вибірково контроль з боку виконавчої влади.

Складовим елементом конкурентної політики, як показує практика, є формування проконкурентної свідомості, тобто сприяння розвитку конкуренції (див. рис. 2).

Процес формування проконкурентної свідомості охоплює всі види діяльності конкурентних відомств, що спрямовані на розвиток і захист конкуренції, які не підпадають під категорію запровадження правових норм:

1) вплив на інші органи державної влади з метою утримання їх від антиконкурентної практики, спрямованої на захист інтересів окремих груп, що завдає шкоди громадськості в цілому;

2) надання допомоги регулятивним органам у чіткому визначенні меж економічного регулювання;

3) ознайомлення інших державних установ, органів судової системи, суб'єктів підприємницької діяльності з позитивним ефектом конкуренції шляхом проведення семінарів з питань конкуренції, опублікування річних звітів і посібників, що містять

критерії розгляду справ про порушення конкурентного законодавства, економічних досліджень, у тому числі досліджень впливу регулювання на ринки і галузі.

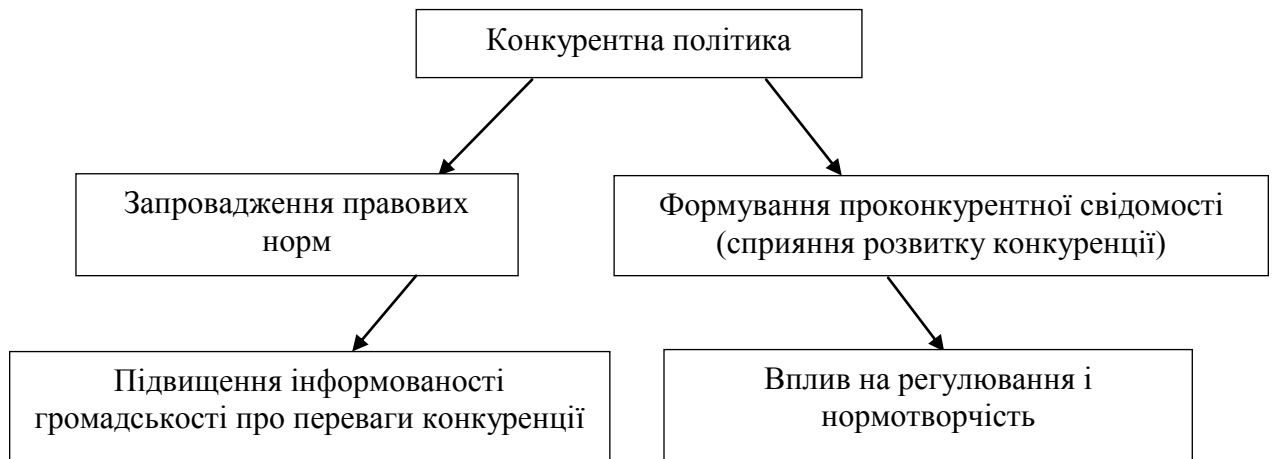

Рис. 2. Структурні елементи конкурентної політики держави

Все це сприяє підвищенню культури конкуренції, довіри до конкурентних органів та їх впливовість.

Варто зазначити, що одним із чинників, який суттєво впливає на національну конкурентоспроможність країни, є тіньова економіка, її паралельне існування поряд з офіційною економікою зумовлює конкурування легального та неофіційного капіталів за частку ринку. Виведення ресурсів за межі нормативно-правового поля держави спотворює національне конкурентне середовище [1].

Основний зміст сучасного етапу конкурентної політики полягає у створенні ефективного конкурентного середовища, здатного забезпечити стабільне економічне зростання, а також підвищення життєвого рівня населення та якості життя громадян. Сьогодні майже неможливо визначити пріоритетність заходів щодо підвищення якості життя громадян. Відтак, конкурентна політика має виконувати функцію стабілізатора у соціально-економічному та суспільно-політичному житті країни [1].

Таким чином, можна відзначити, що конкурентна політика держави – це довгострокова за часом та багаторівнева за напрямком впливу діяльність суб'єкта владних відносин, спрямована на підтримання існуючого рівня розвитку ринково-економічних, суспільно-політичних та культурно-етичних відносин та їх перспективного розвитку у соціальному просторі, на основі ефективного використання трудових ресурсів і капіталу та з дотриманням принципу пріоритетності інтересів громадян [1].

Висновки. Конкурентна політика – це не стільки боротьба з порушеннями законодавства, скільки комплекс заходів зі створення ефективного конкурентного середовища. Потрібно формувати ринкові конкурентні умови, і тоді сама собою зникне більшість гострих проблем, які сьогодні виникають у суспільстві.

Удосконалення конкурентної політики в Україні неможливо без активного використання досягнень світової економічної думки, а також зарубіжного досвіду. Особливе значення має вивчення багатого досвіду США та інших розвинених країн. Проте слід враховувати, що конкурентна політика в країнах заходу покликана підтримувати працюючу конкуренцію, а для нас найважливіше завдання – формування ефективного конкурентного середовища. Тому зарубіжний досвід не можна механічно переносити в наші умови. Формування ефективного конкурентного середовища, скорочення частки монопольного сектора – необхідні умови стабільного і динамічного розвитку економіки України.

Розроблені антиконкурентні дії органів влади є серйозною перешкодою для конкуренції. Разом з тим, потрібні більш жорсткі адміністративні заходи впливу на ті органи, які своїми рішеннями створюють перешкоди на шляху вільного підприємництва. Реальним заходом попередження таких порушень є дієвий контроль вищестоящих структур за підпорядкованими їм органами на предмет виконання вимог конкурентного законодавства. Далеко не всі органи влади виконують вимоги ст. 20 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» щодо необхідності погодження з ним рішень, які можуть призвести до обмеження конкуренції. Особливо це стосується органів влади місцевого рівня. Такі факти свідчать про наявність суттєвих резервів у роботі з органами влади і про необхідність проведення широкої профілактичної роботи в цьому напрямі, причому не тільки з боку АМК. Необхідно звернути на цю проблему увагу всіх гілок влади.

Припинення недобросовісної конкуренції вимагає розширення переліку ознак поняття «недобросовісна конкуренція», яке наводиться у Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції». Давно назріла необхідність розробки нормативно-правових документів для регулювання і здійснення ряду заходів, які можуть сприяти посиленню доказової бази порушень. Для цього необхідна спеціальна освіта фахівців, достатні кошти для здійснення експертиз, наукових досліджень, скоординовані дії правоохоронних і деяких інших державних органів.

Як свідчить практика, в Україні ще не створена достатньо ефективна система, яка б надійно захищала споживачів від зловживань природних монополістів. Працюють лише окремі елементи такої системи, для яких не створені елементарні умови життєдіяльності. Тому потрібні кардинальні зміни в системі державного регулювання природних монополій за напрямками, визначеними Законом України «Про природні монополії». У першу чергу необхідно створення комісій регулювання природних монополій.

Відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції» АМК може накладати на порушника штраф до 10% його річної виручки або обмежитись рекомендаціями щодо усунення порушень. Для цього необхідно довести, що порушення не призвели до суттєвого обмеження конкуренції та не завдали значних збитків. А ці поняття фактично нічим не визначені. Це об'єктивно надає фахівцям можливості для корупції, а підприємцям для безкарності.

Таким чином, можна стверджувати, що в Україні на сьогоднішній день створена законодавча база та організаційні засади здійснення ефективної державної конкурентної політики. Однак життя, поглиблення ринкових перетворень постійно висувають нові проблеми у сфері конкурентної політики, які вимагають інших підходів до їх вирішення. Тому обмеження монополізму, підтримка і розвиток конкуренції повинні бути і надалі важливим елементом економічної політики держави.

Анотація

Досліджено сутність та значення конкурентної політики для створення соціально-орієнтованої ринкової економіки. Проаналізовано законодавчу базу щодо формування та регулювання конкурентної політики в Україні.

Ключові слова: конкуренція, монополія, конкурентна політика, недосконала конкуренція, конкурентне середовище.

Аннотация

Исследована сущность и значение конкурентной политики для создания социально-ориентированной рыночной экономики. Проанализирована законодательная база по формированию и регулированию конкурентной политики в Украине.

Ключевые слова: конкуренция, монополия, конкурентная политика, несовершенная конкуренция, конкурентная среда.

Annotation

The nature and importance of competition policy to create a socially-oriented market economy are investigated. The legal basis for the formation and regulation of competition policy in Ukraine was analyzed.

Key words: competition, monopoly, competition policy, imperfect competition, the competitive environment.

Список використаних джерел

1. Мороз В.М. Конкурентна політика держави та механізм її впровадження у трансформаційну економіку: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління, спец. 25.00.02. – Харків, 2007. – 22 с.
2. Костусев О.О. Конкурентна політика в Україні / О.О. Костусев. – К.: КНЕУ, 2004. – 310 с.
3. Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 21. – Ст. 9–13.
4. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26 листопада 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №50. – Ст. 12–15.
5. Постанова Верховної Ради України «Про Державну програму демонополізації економіки й розвитку конкуренції» (21.12.1993 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 9. – Ст.42.
6. Указ Президента України від 21.03.1995 р. «Про створення Міжвідомчої комісії з питань демонополізації економіки» (існувала до 2001 р.) // Офіційний вісник України. – 1997. – № 51. – Ст. 17.
7. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Голос України. – 1996. – 13 липня.
8. Указ Президента України від 26.02.1999 р. № 219/99. «Про основні напрями конкурентної політики на 1999–2000 роки та заходи щодо їх реалізації» // Офіційний вісник України. – 1999. – № 9. – Ст. 8.
9. Указ Президента України від 19.11.2001 р. № 1097/2001. «Про Основні напрями конкурентної політики на 2002–2004 рр.» // Офіційний вісник України. – 2001. – № 47. – Ст. 14.
10. Закон України «Про природні монополії» від 20 квітня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 30. – Ст. 5–11.
11. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 7. – Ст. 8–1.
12. Господарський кодекс України. Офіційне видання. – К.: Видавничий Дім «Скіф», 2009 р. – 182 с.